

УДК 130.2:005.936.3

ORCID 0000-0001-9662-0594; ORCID: 0000-0003-4723-0236

DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-18-2020-2.55-65>

СТРУКТУРА СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРОЛОГІЇ: СЕМІОТИЧНА ТРІАДА

Більченко

Євгенія Віталіївна

доктор культурології, доцент,
Національний педагогічний
університет імені М. П. Драгоманова,
м. Київ; yevzhik80@gmail.com

Більченко

Евгения Витальевна

доктор культурологии, доцент,
Национальный педагогический
университет имени
М. П. Драгоманова,
г. Киев; yevzhik80@gmail.com

Yevheniia (Ievgeniia)

Bilchenko

Doctor of Cultural Studies, Associate
Professor, National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv
yevzhik80@gmail.com

Калита

Тетяна Вікторівна

кандидат економічних наук,
доцент, Національний
педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
м. Київ; t.v.kalita@gmail.com

Калита

Татьяна Викторовна

кандидат экономических
наук, доцент, Национальный
педагогический университет
имени М. П. Драгоманова, г. Киев
t.v.kalita@gmail.com

Tetyana Kalyta

Ph.D. (Economics), Associate
Professor, National Pedagogical
Dragomanov University, Kyiv
t.v.kalita@gmail.com

Анотація. Стаття присвячена семіотичному аналізу культурології як епісистеми. Культурологія розглядається не як «чиста» академічна дисципліна, а як інтегративний проєкт, який поєднує елементи наукового знання з ідеологіями. Метою роботи є обґрунтування внутрішньої будови культурологічної науки на основі поєднання соціальної та філософської традицій. Представники культурологічних еліт, які втілюють суспільствознавчий або світоглядний підходи, так чи інакше перебувають під впливом ідеологій модерну (традиціоналізм, марксизм) та постмодерну (неолібералізм). Наукова новизна дослідження полягає у тому, що на базі структуралізму пропонується знакова модель культурології — тріадична структура, яка складається з теоретичної, прикладної та практичної культурології відповідно до трьох елементів символічного порядку (архетипи, смисли, форми). Було здійснено спробу концептуалізації культурологічного методу, у межах якого структурний аналіз культурних форм відбувається як рух від діахронії до синхронії, від динамічного до статичного принципу означування. Такий метод спрямований на подолання розривів у професійній ідентичності культурологів-теоретиків, що стикаються з труднощами в критичних способах реагування на виклики світу, та практиків, які піддаються небезпеці перетворення на носіїв сервісної функції політичної економіки.

Ключові слова: семіотичний аналіз, епісистема, структуралізм, символічний порядок, діахронія, синхронія.

Постановка проблеми, її актуальність та зв'язок із важливими практичними завданнями, значення вирішення проблеми. Актуальність обраної теми дослідження визначається взаємопов'язаними соціокультурним та практичним чинниками. З погляду світ-системного аналізу (Wallerstein, 1987) соціокультурний чинник актуальності визначається символічними змінами інформаційного суспільства в напрямку ще більшої єдності знакового та позасвідомого — переходом країн економічного «ядра» від «третьої» (постмодерн) до «четвертої» (альтермодерн, неомодерн і т. п.) хвилі розвитку соціуму, коли прогрес технологій, автоматизація, інтелектуальна влада, індивідуалізація виробництва й медіа, саморегуляція вільного ринку доповнюються низкою нових явищ, пов'язаних з непристойним виворотом насолоди як трансгресії бажання: економі-

кою «переживань», брендуванням фантазмів, роїнням симулятивної інформації у формі кооптованих та стихійних медіа-вірусів між різними локальностями в гіперреальності.

Якщо «третя» хвиля ще несла в собі інерцію «другої», фіксуючи початок процесу поглинання з боку носіїв комерційних інтересів цінностей культурних еліт, то естетика подвійного кодування між ними у формі «популярної культури» призвела до встановлення тісних стосунків між сферою ринкових відносин та художньою інтелігенцією у формі креативної економіки та культурних індустрій. Усі ці феномени вимагають нового критичного осмислення, спрямованого на відмову від культуралістського зсуву базового конфлікту між представниками різних хвиль, зокрема, фінансовими лідерами транснаціональної третьої хвилі (номадизм, космополітизм) та «мовчазною більшістю» бідних представників першої хвилі (традиціоналізм, етніцизм), прірва між якими зростає, незважаючи на кількість утвореної у результаті апропріації ринком культурної сфери богемних «посередників».

Поширення сучасних символічних практик на базі інформаційних технологій, нових медіа та вільного ринку вимагає виділення їхньої розробки в окрему критичну галузь, яка знайшла б своє місце в структурі культурологічного знання, але за цього не підміняла б собою власне теоретичну культурологію, фундаментальну та прикладну, чії дослідження повинні зберігати автономність у виборі предмету, а не слугувати ідеологічним обґрунтуванням економічних та політичних відносин у суспільстві.

Останні дослідження та публікації. Науково-теоретична база цього дослідження впливає з конфлікту, який утворився між представниками «старої», «радянської» школи академічної культурології, ґрунтованої на синтезі міфопоетичного семіотичного традиціоналізму й наукового марксизму в соціології та естетиці, і представниками новітніх прикладних культурологічних кейсів, які намагаються підлаштувати культурологію під дискурс менеджменту культури відповідно до інтересів вільного ринку та неоліберального порядку його політичного обґрунтування. Намагання вилучити з кожної із зазначених двох онтологій (позитивної і негативної, модерної і постмодерної, консервативної і ліберальної) політичне начало як таке, увівши культурологію у дискурс чистої естетики, не лише

не знімає політичної репресивності, але й збільшує її, оскільки вводить нас безпосередньо в ядро фантазму, що декларує себе як аполітичне.

Нестачу спеціалізованих досліджень співвідношення культурологічних студій, культури та ідеології в межах протиставлення гегемонії стихійної солідарності інтелектуалів фіксували представники критичної європейської (Волґрен, 2009) та російської думки (Культурология как наука: за и против, 2008). Культурологія як на філософському, так і на соціальному, як на методологічному, так і на прикладному рівнях повинна вивчати феномени сучасної економіки, політики, мистецтва, зберігаючи за таких умов усю повноту наукової автономії щодо міркувань інтелектуальної моди та фінансового прибутку.

Науково-теоретичні аспекти розкриття зазначеної проблеми ускладнюються двома тенденціями. Перша — невизначеність методологічного та проблемного поля культурології, що продовжує розхитуватися між універсальною та партикулярною культурологією, між принципом «Логосу» й принципом «Культури» (Хюбнер, 2011), соціальною та філософською традиціями, теоретичною та практичною школами, «за умовчанням» пропонуючи визначення свого предмета як ціннісно-сміслових аспектів культури в усіх її галузях. Заперечення культурології окремими філософами культури (Межуєв, 2008) та пропозиції звести її до «культурознавства» (еклектичної суми знань про різні грані культури) продиктовані якраз цією невизначеністю, а також побоюванням подальшої ідеологізації галузі, що, будучи у філософському лоні, спочатку розвивалася під тиском догматичного марксизму, потім зазнала впливу націоналізму та імперіалізму, а нині, «очищена» від філософської суб'єктивності, ризикує перетворитися на менеджерський «кейс», покликаний просувати інтереси транснаціональних компаній.

Наскільки глибокими є окреслені вище суперечності, можна побачити з факту відмінностей між локальними дискурсами культурології. Так, американська культурна антропологія знаходиться під впливом колоніалізму та постколоніальності, які пропонують жорсткі (еволюціонізм) або м'які (культурний релятивізм, дифузійнізм) стратегії асиміляції етноархаїчних «варварів», європейські cultural studies орієнтуються на ліволіберальний марксизм, культурологія на пострадянському про-

сторі інерціально тяжіє до традиціоналізму, що не заважає їй піддаватися то західним, то східним, то європейським, то американським впливам. Потреба у феноменологічному збереженні «чистої» науки вимагає від нас вироблення адекватних методологічних механізмів регулювання співвідношення між фундаментальними культурологічними теоріями, які пропонують базові концепції, прикладною культурологією, що застосовує базові концепції до конкретних контекстів, та власне практичної культурології, що займається проектуванням певних заходів та дій.

Мета статті. Ми пропонуємо розробити нову структуралізацію предметного поля культурологічного знання як системи, виходячи із пріоритетних тенденцій суспільного розвитку з одночасним збереженням статусу автономії науки. Методологічними засадами мета-рефлексії культурології як стратегічної лінії дослідження постали загальна теорія систем, гносеологія та логіка наукового дослідження, феноменологія та структуралізм. У межах синтезу цих вчень за синхронією та діахронією використано методи: семіотичного аналізу, діалектичний метод, історичний метод, типологічний метод, структурно-функціональний метод, формальний метод, метод феноменологічної редукції та метод герменевтичної інтерпретації.

Відповідно до поставленої мети ми будемо виявляти складні умови соціокультурного контексту інституалізації культурології на базі компаративного аналізу філософської та соціальної її складових у межах співставлення методологічних парадигм модерну та постмодерну, універсалізму й партикуляризму, герменевтики та феноменології. Водночас, ми відстоюємо тезу про неоднозначність будь-яких штучних опозицій у структурі думки, вносячи *нестачу/надлишок* у формі *Третього (Іншого, абсолютно Іншого і тотожного одночасного)* у тотальне й одночасне плюральне поле гуманітаристики між Сходом і Заходом, запропонувавши *троїсту систему культурології* (теоретична — прикладна — практична) на основі тріадичного характеру її предмета, вираженого в природному психоаналітичному взаємозв'язку *Реального* (архетипи), *Уявного* (сенси) і *Символічного* (тексти) за парадигмою/діахронією (уявні сенси, образи, значення у мовленні) та синтагмою/синхронією (реально-символічні знаки позасвідомого як мови).

Виклад матеріалу дослідження. Специфіка

інституалізації культурології у світовому та вітчизняному просторі відрізняється відмінністю між історією самої науки та історією її назви. «Культурологічна думка» як внутрішня імпліцитна складова уявлень різного порядку (філософських, соціальних, богословських, естетичних, літературознавчих та мистецтвознавчих) розвивається протягом століть, починаючи з епохи стародавніх цивілізацій, коли формуються перші тлумачення культури як цілісного простору — сільського господарства, культу, освіти, виховання, становлення особистості як суб'єкта духу.

«Культурологія» (англ. «culturology») — це назва нової науки, спробу запровадження якої у межах одного з напрямів культурної антропології — культурного еволюціонізму — здійснив Леслі Уайт у Мічиганській школі, намагаючись відділити культуру як самостійний предмет дослідження від зазіхань соціології, яка розглядала зовнішні інституціональні аспекти культури, та психології, що зосереджувалася на її внутрішніх образно-смыслових складових (Уайт, 2004, с. 14–17). Говорячи мовою сучасного психоаналізу, Л. Уайт намагався розташувати культуру як окремий клас явищ у області екстимного — уже не чисто внутрішнього, суб'єктивного, позасвідомого, психічного, інтровертного, але ще не чисто зовнішнього, об'єктивного, соціального, екстравертного. Символічне як мова позасвідомого, пропущеного через уявні маркери ідентичностей, максимально точно відображає місце культури у світі та місце культурології в системі наук.

Культура не є частиною психіки індивіда й одночасно не є зовнішнім порядком, що ним управляє. Вона формується на стику зовнішнього та внутрішнього внаслідок інтеріоризації об'єктивних норм і патернів (Батька) та екстеріоризації бажань, установок, інтенцій, цінностей, що формуються всередині внутрішнього світу людини, на рівні її позасвідомого (мови) та свідомого (ідентичності). Така подвійна природа культури була зафіксована в межах Мічиганської школи, а в Баденській та Марбургській школах — неокантіанства в лоні філософії культури категорією «символ», у психоаналізі — лаканістським поняттям «вузол Боромео», або «боромееві кільця». Унаслідок цього символізація стала ознакою та функцією культури, що передає її сутність та специфічний спосіб адаптації до навколишнього середовища.

Поєднання аналітичної та континентальної позицій щодо рецепції символу — антропологічної та філософської, — зрештою, визначило подвійний характер тлумачення символічного світу культури як одночасно цінності (вартісного смислу) та інституції (способу життя). Така двоїстість з надзвичайною яскравістю виявилася після так званого «дрейфу» терміну. Коли Леслі Уайт завдяки зустрічам на етнографічних нарадах встановив наукові зв'язки з радянською наукою, його справу «критики буржуазної теорії культури» продовжив Е. С. Маркарян, за фахом соціолог, що призвело до поступового виокремлення в лоні культурології Москви, Петербурга, Києва, Тбілісі, Єревану двох інтенцій: філософської, або психологічної (континентальної, за вмістом європейської та радянської), та соціологічної, або антропологічної, зорієнтованої на аналітичну філософію США (Маркарян, 2014).

Філософська складова культурологічної традиції акцентувала увагу на внутрішніх якостях суб'єкта (архетипи, смисли, цінності, психічний світ), пов'язувала теорію культури із світоглядним знанням, з творчістю та рефлексією. Вона була притаманна саме для східнослов'янського простору, де поняття «культура» становило єдину цілісність з асоціаціями духовного, екзистенційного, аксіологічного характеру, від психоаналізу до аналізу мистецтва, від семіотики й герменевтики до літературознавства. Так народилася гуманітарна культурологія, деякі представники якої або асоціюють історію культури з історією мистецтва, а теорію культури — з естетикою та філософією мистецтва, або ж — пропонують узагалі відмовитися від культурології як штучного ідеологічного конструкту, який маскує свою упередженість щодо глобального світу на користь філософії культури як відвертого у своїй позитивній «упередженості» особистісного міркування, зорієнтованого на традицію та консерватизм. За таких умов феноменологічний зріз описовості в культурології пропонується зробити приналежним до культурознавства як емпіричної суми знань з різних наук, які відповідають західній етнографії (народознавству).

Головними концептуальними підходами філософської культурології є філософсько-герменевтичний (трансцендентально-феноменологічний), психоаналітичний (між структурним психоаналізом Ж. Лакана й традиціоналістською аналітичною психологією гуртка «Еранос»), аксіологічний,

екзистенціалістський, діалогічний, семіотичний (з ухилом не у формалізм, а у міфопоетику тексту), що визначають безкінечність процесів інтерпретації смислів і текстів «зсередини» внутрішнього досвіду дослідника, його особистого фактору як психічної передумови вивчення явища, коли «текст про текст» долучається до поліфонічної тканини семіосфери з урахуванням усіх можливих відхилень, доповнень, трансформацій та взаємодій.

Міждисциплінарними «дотиками» філософської культурології постають загальна онтологія і гносеологія, філософія культури, філософська антропологія, етика та естетика, аксіологія, психоаналіз і психологія культури, літературознавство та філософія мови. Комплекс філософсько-культурологічного знання впливає або з гуманістичних доміант філософського світогляду й тягнє до синтезу з філософською есеїстикою, публіцистикою, художньою літературою (традиціоналізм), або він заглиблюється у психоаналіз економіки й політики, виходячи на класичну або радикальну соціологію (марксизм).

Соціологічна складова культурологічної традиції відображала перехід від аксіологічного до технократичного, від трансцендентального до прагматичного підходу, акцентуючи увагу на культурі як функції, інституції та механізмі здійснення суспільної діяльності. Соціальна культурологія, зберігаючи зв'язок з культурною антропологією та семіотикою Ч. Пірса, була властива англо-саксонському глобальному простору, де системне поняття «культура» фіксувало спробу поєднання модерного колоніального еволюціонізму як методології вивчення динаміки культури в часі (у постмодерні — темпоральність) з постколоніальними принципами релятивізму й дифузійнізму як синхронічних підходів соціології простору до культури, що усвідомлювалася як цілісність окремих фрагментів (культурна конфігурація, транслокальна культурна система).

Американська культурна антропологія та британська соціальна антропологія як джерела цієї гілки культурології ґрунтувалися на компаративному підході й спрямовували свої зусилля на створення ідеологічного кейсу для одомашнення аборигенних народів «м'якою силою», вираженою через «подвійне послання» (double bind) щодо традиції (якщо Закон наказує, над-Закон наказує не виконувати наказів, якщо Закон забороняє насолоджу-

ватися, над-Закон примушує до насолоди), правий популістський гротеск якої протиставлявся універсальному маркетингу (Bateson, 1972).

Леслі Уайт чудово усвідомлював неприйнятність радикалізації еволюціоністського чи релятивістського підходів. Перший призводить до схематизації історії за західним зразком, унаслідок чого виникають уніфіковані, спрощені та лінійні схеми поділу світової історії на «розвинуті» та «відсталі» народи. Другий не дозволяє встановлювати закони, розчиняючи в культурній багатоманітності універсальні цінності та призводячи до поверхової описовості щодо етнічних культур, перетворених на додатки до глобалізму. Іншим наслідком радикального культурного релятивізму є проєкт так званого «цинічного» мультикультуралізму, що викликав у Європі кризу толерантності внаслідок тиску м'якої сили та позбавлення Чужого його права «чужості» (Вальденфельс, 2004), коли локальні «екзотичні» культури «одомашнюються» за штучним західним зразком (Бурріо, 2004). Звідси — важливість критичної перепрошивки культурно-антропологічного аналізу культури в США за допомогою філософського універсалізму, притаманного для західної традиції марксизму від Люблян до Сорбонни та східної школи екзистенційної традиції Москви, Санкт-Петербурга, Києва.

Головними підходами соціальної культурології постають культурно-антропологічний, контекстуальний, феноменологічний, релятивний, функціональний, деконструктивістський, абстрактно-лінгвістичний, формальний, що дозволяють представити константи та функції певного феномену як умовні константи (значуще відсутнє, попередній контекст) у безперервному процесі перетворення знакових форм, які циркулюють між диференційованими картинами світу всередині кожної культури в процесі символічної інтеракції (комунікації). Міждисциплінарними «дотиками» соціальної культурології є економічна теорія, етнографія, етнопсихологія та етнопсихолінгвістика, соціальна та культурна антропологія, теорія медіа, інформатика. Комплекс соціально-культурологічного знання зорієнтований на ідеали позитивізму та природничих наук.

Відмінності між терміном «культурологія» та історією культурологічної думки, концептосферою та методологією, а також між соціальним і філософським підходами до культури фіксують усю

складність міждисциплінарного контексту становлення культурології у динаміці її розвитку від американської культурної антропології до вітчизняного синтезу філософії, філології та соціально-психологічних наук. Утім, між позитивною онтологією класичного універсалізму та філософського традиціоналізму з притаманним для нього поглядом на культуру як на цивілізаційний архетип (сакральне) та негативною онтологією партикуляризму, антропологічного релятивізму й постмодернізму з його увагою до видимої культурної багатоманітності як форми легітимації невидимої еквівалентності ринку існує проміжний варіант — психоаналітична онтологія надлишку, яка дозволяє відмовитися від опозиції суб'єктивності та об'єктивності, герменевтики і феноменології, аксіології і технократії, модерну та постмодерну в тлумаченні культури та культурології, поєднавши їх через класичну семіологічну структуру знаку: «означник — означуване».

Із зазначеної тези випливає наше намагання показати умовність дуальної класифікації культурології та неприпустимість її схематичних поділів. Наприклад, у випадку з універсалістичною та партикулярною культурологіями ми маємо їхнє відображення і в межах філософської, і — соціологічної інтенції. Так, філософська універсалістська культурологія, яка тяжіє до узагальнень на рівні концепту «світова культура», до утвердження онтологічних сутнісних основ буття у вигляді універсалій, одночасно займається дослідженням окремих цивілізаційних гештальт у межах консервативної соціології простору. Партикулярістська культурологічна школа, що постає як феноменологічно множинна й описова та тяжіє до постмодерної відносності і фрагментації культур, одночасно росте з ідеї темпоральності, з філософії часовості, яка спирається на універсалізм та еволюціоністські ідеї. Узаємність переходів між філософією часу та соціологією простору показує умовність поділу культурології на універсалістичну та партикулярну в умовах, коли мультикультуралізм (як і ультраконсерватизм) однаково підтримують глобальний порядок.

Універсальна культурологія постає як релігійно-богословська традиція мислення, притаманна для слов'янського регіону, а в соціальному знанні Заходу — як глобалістичне мислення «другої хвилі», епохи класичного лібералізму. Культурологія,

що спирається на постмодерний прагматичний партикуляризм, у філософській інтенції Сходу втілена як естетична редукція теорії культури до мистецтва в межах галузевого естетичного підходу, а у соціологічній школі Заходу представлена як формула мислення релятивізму «третьої хвилі», неолібералізму та лібертаріанства. Тому поділ культурологічного поля на східне й західне, універсальне й партикулярне, філософське й соціологічне є радше формальним «правилом гри», аніж реальністю, яка завжди багатогранна та багатфакторна. Культурологія як епісистема завжди буде певною мірою фантазмом, покликаним відображати тренди доби, тому сміливо можемо говорити про утопічні та іронічні, метафізичні та трансцендентальні, раціоналістичні й емпіричні прояви культурологічної фахової ментальності.

Так само справа полягає і з культурологічними методиками. Візьмемо, наприклад, феноменологічний метод. Як редукція класичного гусерліанського ероне феноменологічний опис присутній у соціальній культурології релятивного гатунку в якості утримання від оціночних суджень та відмови від висловлювань, де щось стверджується про ціннісні відносини між культурними об'єктами. Як інтенція до емпатії внаслідок опису інтенціональності як смислової спрямованості культурної свідомості суб'єкта такий метод входить до філософської герменевтики та гуманітарної культурології. Візьмемо також текстові методи. У межах структуралізму на рівні «фенотексту» як структури-форми, що накладає межі мови на процес інтерпретації, ці методи є цілком придатні для класичного універсалістичного психоаналізу. На рівні «генотексту» як безкінечного процесу тлумачення і зміни смислів маємо перехід до постструктуралізму, до діахронії мовлення, до динамічного руху постмодерну.

Ще більш цікавою є проблема співвідношення культурології та ідеології. Успадкування радянською культурологією марксистської школи на колишніх кафедрах з марксизму-ленінізму, етики, естетики, соціології складає враження небезпеки від ідеологізації винятково через філософську культурологію, яка завдяки присутності в ній аксіології та схильності до оціночних і ціннісних суджень є чутливою щодо політизації з боку різного роду трендів: соціалізму, націоналізму, імперіалізму тощо.

Про це написано немало робіт, тож, розглянемо інший аспект ідеологізації, коли небезпека криється, власне, не в присутності філософії у культурології, а у відсутності там філософської складової. Падіння протистояння між західним і східним блоком, «буржуазними теоріями» і «марксизмом-ленінізмом», зафіксоване як «кінець ідеології», означало не відмову від ідеології як такої, оскільки позбавитися символічного порядку суспільство з бачення психоаналізу не здатне, але призвело до панування єдиної ідеологічної системи – ліберал-демократії – у найрізноманітніших виявах глобалізму – від класичного лінійного нарративу колоніального Заходу (мондіалізм за Ж. Деррідою) через «мультикультуралізм» і «постмодерн» до «альтерглобалізму» та тренду «нових лівих».

Специфікою глобалізму, на якій наголошують У. Бек, Дж. Стігліц, З. Бауман, є те, що названа ідеологія маскується під ідеологічну відсутність, під власний «кінець» (Бек, 2001). Будучи глибоко політичною, вона претендує на аполітичність, апелюючи до міркувань «чистої теорії» чи «наукової актуальності й неупередженості» і закликаючи до мінімізації присутності в гуманітарному полі фундаментальної філософської проблематики як «небезпечного спадку минулих епох». У результаті маємо всередині культурології не пошук об'єктивної істини, а конфлікт інтерпретацій, зіткнення ідеологем, інформаційну війну, яка ставить під сумнів класичні засади гносеології та епістемології, оскільки чим далі людина намагається опинитися від ідеології, тим глибше вона в ній, потрапляючи в саме ядро фантазму, у позасвідому серцевину Символічного (Zizek, 1993). Отже, якщо філософська методологічна основа в культурології могла обернутися ідеологією, виходячи із свого ціннісного потенціалу, але вона одночасно забезпечувала критичне мислення щодо себе, то відсутність там філософії подекуди обертається суцільною ідеологізацією нового гатунку.

У випадку з проєкціями теоретичної культурології на суспільну практику також маємо неоднозначність. Соціальна та філософська культурології перетинаються на рівні суспільствознавства, соціально-філософської думки, яка пропонує світоглядний аналіз соціуму та культури. Формуються ці теорії на стику соціальної філософії та філософії культури, як от: концепції Франкфуртської школи,

Монреальської школи, Бірмінгему, школи Сорбонни з структуралізму та постструктуралізму, психоаналізу, Словенської школи тощо, які стосуються проблем медіа-комунікацій, суспільної свідомості, масової культури, реклами, моди, пропаганди тощо. Вони пов'язані з політичною думкою доби, з протистоянням різних світоглядних шкіл, позицій суспільної думки.

Відповідно, на рівні практик маємо ринкові школи та школи критики ринку, глобалістичні та антиглобалістичні проекти, які в культурологічному полі повинні бути репрезентовані рівноправно, виходячи з міркувань автономії наукового знання, піддаватися компаративному аналізу та критичному переосмисленню. Звідси — складність визначення стандарту культурології на вітчизняному науково-освітньому ґрунті, де будь-які спроби «обмежити проблематику» обертаються понівеченням структури самого наукового дослідження: справді, як можна вивчати концепцію «аури» фотографії В. Беняміна без знання його естетичної теорії, а його естетику без знання його ставлення до тогочасного буржуазного суспільства й марксистської методології інтелектуальних кіл Франкфурту? Спрощення мимоволі призводить до сплюснення, до поверховості сприйняття, до ігнорування принципу багатфакторності та системності, до появи упереджених лінійних схем.

Умовність будь-яких бінарних опозицій та неоднозначність будь-яких категоричних узагальнень щодо культурології акцентують на складному диференційованому характері її предмета, що поєднує в собі філософські й соціальні, зовнішні та внутрішні, семантичні та семіотичні аспекти, розкриття яких підводить нас до визначення предмета культурології, чим за умовчанням уважаються ціннісно-сміслові аспекти культури, фіксовані поняттям «культурний порядок». Останній має дендроцентричну семіотичну будову та складається з трьох рівнів, нелінійно замкнених у Боромееві кільця психоаналізу за синтагматикою (синхронією) та парадигматикою (діахронією): «крони», «стовбура», «коренів»; або Символічного (надсвідоме, мова, тексти, знаки, фігура Батька), Уявного (свідоме, смисли, образи, значення, картини, породжувані циркуляціями знаків, фігура об'єкта бажання, Іншого) та Реального (позасвідоме, довербальні бажання, архетипи, коди, гени, пов'язані з мовою верхнього рівня, з Батьком як з абсолютно

Іншим, з сакральним досвідом, як позитивним, так і негативним, як апофатичним, так і катафатичним). Єдність зовнішнього і внутрішнього, об'єктивного та суб'єктивного, смислу і тексту, значення і знаку як духовного та емпіричного начал — це єдність рівня самості та іншості, своєї та чужої культури, універсалізму та партикуляризму, філософської та соціальної культурології, герменевтики та феноменології, емпатії та відсторонення, інтуїтивного розуміння та раціонального пояснення, фенотексту та генотексту, структури та історії.

Таким чином, сама структура предмета культурології є діалогом Я та Іншого, що спричиняє до інтеграції в культурологічному полі різних її традицій. Усередині кожного феномену культури йде діалог між втіленим та невтільним, тому вся культура є діалогічною. Культурний порядок дозволяє поєднати духовний рівень культури з процесами самоусвідомлення, творчості, діяльності з виробництва текстів та емпіричний рівень унормованих екстеріоризованих систем правил, канонів та артефактів культури. Перший рівень — це душа культури, або власне культура. Другий рівень — це цивілізація, тіло культури. Душа може послабнути, а тіло — примусити її піднятися. І навпаки. Відносини душі й тіла є дуже складними, і вони не піддаються порівнянню чи якісній оцінці. Тіло не краще за душу та навпаки: обидва компоненти є необхідними для нормальної життєдіяльності.

З огляду на висловлене вище перед нами постає останнє завдання: виявити в багатоманітному предметному полі культурології групи схожих феноменів, які доцільно об'єднати в окремі предмети окремих розділів культурологічної науки, але, з іншого боку, не заподіяти цим структурним ранжуванням шкоди реальній складності й багатоманітності культури. Якщо бінарний поділ є умовним, спробуємо, виходячи з тріадичної структури предмета культурології, запропонувати її троїсту будову. З погляду класичної логіки та методології науки категоричний поділ наук на фундаментальні (теоретичні), спрямовані на дослідження загальних законів розвитку явищ, та прикладні (практичні), спрямовані на докладання базових теорій до розв'язання конкретних завдань, є неприйнятним — таким, що порушує природну діалектику інтелектуального знання. Адже прикладні дослідження містять неабиякий евристичний потенціал, а фундаментальні можуть призводити до глобаль-

них практичних змін. Різке їх протиставлення здатне викликати або культ чистої абстрактності, або вульгарний практицизм у ставленні до наукової діяльності.

Важливим аспектом є те, що прикладне дослідження не можна вважати наукою, якщо воно не містить теоретичних узагальнень. Прикладне дослідження не може бути ні простим описом раціональних дій з речами та явищами, ні механічним накопиченням емпіричного матеріалу, ні утилітарним знаряддям для обслуговування запитів виробництва та економіки. Звісно, що будь-яке прикладне дослідження може мати й чисто утилітарні, практичні аспекти, які підпорядковуються пріоритетам тільки праксеології, але навіть у таких випадках є необхідною мінімальна наявність у праксеологічній розвідці теоретичної та практичної складових. Розгортаючи діаду в тріаду, покликану зауважити на поступовості переходу від теорії до практики й навпаки, пропонуємо виокремити фундаментально-теоретичну, прикладну та практичну складову у структурі дослідницької дії.

Накладаючи ці особливості на структуру культурології, ми пропонуємо виділити в ній у якості фундаментального дослідження «теоретичну культурологію», яка вивчає внутрішні механізми й глибинні сутнісні особливості культурних явищ (рівень синхронії, Символічного та Реального, архетипів і знакових систем). У якості прикладного культурологічного дослідження диференціюємо власне «прикладну культурологію», яка докладає базові теорії фундаментальної культурології до більш конкретних культурних феноменів (рівень діахронії, Уявного, картини світу та плінних значень). Суто праксеологію культури ми пропонуємо долучити до розділу «практичної культурології», яка описує механізми та алгоритми культурних дій (культурні форми, проекти, інституції).

Висновки. Семіотична тріада теоретичної, прикладної та практичної культурології створює концептосферу, яка позначає той необхідний нам «третій» простір вільного наукового повітря між теорією та практикою, який вже не є чистою теорією, але ще не є чистою практикою. Мова йде про те, щоб не втратити необхідної долі критичизму, здійснюючи перехід від фундаментальної споглядальності чистого трансценденталізму до прикладних кейсів, які здійснюють працівники соціокультурної сфери (менеджери, екскурсоводи,

куратори), що переживають на собі тиск маніпулятивних практик тої чи іншої гегемонії.

У результаті поєднання соціальної та філософської традицій у історії культурологічної думки ми отримали троїсту структуру предмета культурології як порядку, що передбачає нелінійну послідовність форм, смислів, архетипів, тобто циклічне поєднання знакових аспектів культури із значеннями першого та другого рівнів глибини. Засновуючись на цьому, ми розробили структуру сучасної культурології у єдності теоретичної (фундаментальної), прикладної та практичної складових. Оскільки фундаментальні дослідження містять абстракції більш високого гатунку й глибше проникають у смисл явищ, вони досліджують найглибші культурні сутності (архетипи, виражені в знаках мови, Реальне та Символічне в синхронічному зрізі). Прикладні ж дослідження, перехід до яких здійснюється через специфікацію та конкретизацію, вивчають діахронічні значення культури, що народжуються у процесі мовлення на рівні символічної інтеракції, ментальності, семантики повсякдення. Отже, фундаментальна культурологія займається універсаліями, прикладна — конкретними картинами світу в різних культурах, практична — описом функціонування культурних форм.

Утім, логіко-аналітичні процеси абстрагування і конкретизації, що забезпечують узаємні сходження між фундаментальними (теоретичними), прикладними та практичними дослідженнями, у культурології становлять деяке ускладнення. Справді, у такому випадку поступовість переходу від загального до часткового й навпаки переривається через те, що фундаментальна, прикладна та практична культурології складаються у межах різних шляхів думки. Якщо фундаментальна й частково прикладна культурологічна теорія, вироблена в межах загальної та соціальної філософії, тяжіють до традиціоналізму й модерну, практична культурологія, звернена до економічних практик символічного ринку, формується у постмодерні та неолібералізмі. Маємо, отже, психоаналітичний симптом розриву базової теорії з реальністю: сформовані модерною самосвідомістю принципи аналізу явищ наштовхуються на постмодерні виклики з боку практики.

Через те фундаментальна академічна культурологія намагається уникати травматичних ідеоло-

гічних запитів сучасного суспільства. Тим самим вона, фантазмично потрапляючи під їхній вплив, через відсутність здатності до надання критичних імен темпоральним явищам, переймає їхню ж символічну мову, але у режимі відставання. Прикладна ж і практична культурологія часто не мають теоретичного підґрунтя і парадигматики, лише — дискурс обговорення проблем. Звідси — неприпустимість будь-яких вульгарних лінійних відпо-

відностей у структурі дослідницької дії. Подолати цю розбіжність можна лише засобом взаємного поступового руху назустріч: фундаментальна культурологія охоплює своєю увагою сучасні культурні практики, але не обслуговує їх, а критично аналізує, виробляючи альтернативні стратегії, а прикладна та практична культурологія розширюють своє теоретичне підґрунтя, засновуючись на класичній філософії.

Література:

- Бейтсон, Г. (2000). *Екологія розуму. Избранные статьи по антропологии, психиатрии и эпистемологии*. Пер. с англ. Д. Я. Федотов, М. П. Папуш. Москва: Смысл.
- Бек, У. (2001). *Что такое глобализация? Ошибки глобализма — ответы на глобализации*. Перевод Григорьева А., Седельника В. Москва: Прогресс-Традиция.
- Буррио, Н. (2004). Глобализация и апроприация. *Moscow Art Magazine*, 56. Перевод с французского Елены Яичниковой. Відновлено з <http://moscowartmagazine.com/issue/33/article/613>
- Вальденфельс, Б. (2004). *Топографія Чужого: студії до феноменології Чужого*. Л. Ситниченко (ред.). Переклад з німецької В. Кебуладзе. Київ: ППС—2002.
- Гусейнов, А. А., Доброхотов, А. Л., Запесоцкий, А. С., Марков, А. П., Межуев, В. М., Подорога, В. А., Степин, В. С., & Шор, А. Л. (2008). Культурология как наука: за и против. *Вопросы философии*, 11, 3–32.
- Маркарян, Э. С. (2014). *Избранное. Наука о культуре и императивы эпохи*. Москва—СПб.: Центр гуманитарных инициатив.
- Уайт, Л. (2004). *Избранное: Наука о культуре*. Главный редактор С. Я. Левит, Научный редактор О. Р. Газизова. Пер. с англ. О. Р. Газизова, П. В. Резвых. Москва: РОССПЭН.
- Хюбнер, Б. (2011). Моя чужість/нездужання щодо культурології: рефлексія з іншої (західної) точки зору. Переклад з англійської Більченко Є. *Культурологічна думка*, 4, 11–13.
- Walgren, T. (2009, July 29). *Report from the international mission for solidarity, accompaniment, and observation in Honduras*. Retrieved from <https://www.tni.org/en/article/report-from-the-international-mission-for-solidarity-accompaniment-and-observation-in>
- Wallerstein, I. (1987). Миров-системный анализ [World-Systems Analysis]. *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press. P. 309–324. Retrieved from <https://nsu.ru/fil/rpha/papers/geoecon/waller.htm>
- Žižek, S. (1993). *Tarrying with the negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. First Edition. Durham, North Carolina: Duke University Press. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822381822>

References:

- Bateson, G. (2000). *Ekolohyia razuma. Yzbrannye statyi po antropolohyy, psykhyatryy y epystemolohyy* [Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology]. Trans. from English by D. Fedotov, & M. Pampush. Moscow: Smysl. (In Russian)
- Beck, U. (2001). *Chto takoe hlobalyzatsyia? Oshybky hlobalyzma — otvety na hlobalyzatsyy* [Was ist Globalisierung?:

- Irritumer des Globalismus? Antworten auf Globalisierung*]. Trans. by A. Grigoriev, & V. Sedelnik. Moscow: Prohress-Tradytisia. (In Russian)
- Bourriaud, Nicolas. (2004). Hlobalyzatsiia y apropryatsiia [Globalization and Appropriation]. *Moscow Art Magazine*, 56. Trans. from French by E. Yaichnikova. Retrieved from <http://moscowartmagazine.com/issue/33/article/613> (In Russian)
- Hübner, B. (2011). Moia chuzhist/nezduzhannia shchodo kulturolohii: refleksiia z inshoi (zakhidnoi) tochkyzoru [My Alienation/Frailty in Cultural Studies: Reflection from Another (Western) Perspective]. Transl. from English by Ye. Bilchenko. *The Culturology Ideas*. No4, 11–13.
- Huseynov, A. A., Dobrokhotov, A. L., Zapesotsky, A. S., Markov, A. P., Mezhuiev, V. M., Podoroga, V. A., Stepin, V. S., & Shor, A. L. (2008). Kulturolohiia kak nauka: za y protyv [Culturology as a Science: Pros and Cons]. *Voprosy fylosofyi*, 11, 3–32. (In Russian)
- Markarian, E. S. (2014). *Yzbrannoe. Nauka o kulture y ymperatyvy epokhy* [Favorites. The science of culture and imperatives of the era]. Moscow — Saint Petersburg: Tsentr humanyarnykh ynytsyatyv. (In Russian)
- Waldenfels, B. (2004). *Topografiiia Chuzhoho: studii dofenomenolohii Chuzhoho* [Topographie des Fremden Studienzur Phänomenologie des Fremden]. L. Sytnychenko (Ed.). Transl. From German by V. Kebuladze. Kyiv: PPS–2002. (In Ukrainian)
- Walgren, T. (2009, July 29). *Report from the international mission for solidarity, accompaniment, and observation in Honduras*. Retrieved from <https://www.tni.org/en/article/report-from-the-international-mission-for-solidarity-accompaniment-and-observation-in>
- Wallerstein, I. (1987). World-Systems Analysis. *Social Theory Today*. Cambridge: Polity Press. P. 309–324. Retrieved from <https://nsu.ru/filf/rpha/papers/geoecon/waller.htm> (In Russian)
- White, L. (2004). *Yzbrannoe: Nauka o kulture* [The Science of Culture: A Study of Man and Civilization]. S. Levit, & O. Gazizova (Eds). Transl. from English by O. Gazizova & P. Rezvykh. Moscow: ROSSPEN. (In Russian)
- Žižek, S. (1993). *Tarrying with the negative: Kant, Hegel and the Critique of Ideology*. First Edition. Durham, North Carolina: Duke University Press. DOI: <https://doi.org/10.1215/9780822381822>

Бильченко Евгения Витальевна, Калита Татьяна Викторовна
Структура современной культурологии: семиотическая триада

Аннотация. Статья посвящена семиотическому анализу культурологии как еписистемы. Культурология рассматривается не как «чистая» академическая дисциплина, а как интегративный проект, который соединил элементы научного знания идеологиями. Целью работы является обоснование внутреннего строения культурологической науки на основе сочетания социальной и философской традиции. Представители культурологических элит, которые воплощают обществоведческий или мировоззренческий подходы, так или иначе находятся в кругу влияния идеологий модерна (традиционализм, марксизм) и постмодерна (неолиберализм). Научная новизна исследования заключается в том, что на базе структурализма предлагается знаковая модель культурологии – триадичная структура, которая состоит из теоретической, прикладной и практической культурологии в соответствии с тремя элементами символического порядка (архетипы, смыслы, формы). Была предпринята попытка концептуализации культурологического метода, в рамках которого структурный анализ культурных форм происходит как движение от диахронии к синхронии, от динамического к статическому принципу означивания. Данный метод направлен на преодоление разрывов в профессиональной идентичности культурологов-теоретиков, которые испытывают трудности в критических способах реагирования на вызовы мира, и практиков, которые подвергаются опасности превращения в носителей сервисной функции политической экономики.

Ключевые слова: семиотический анализ, еписистема, структурализм, символический порядок, диахрония, синхрония.

Yevheniia Bilchenko, Tetyana Kalyta

Structure of the modern culturology: semiotic triad

Abstract. The article offers the semiotic analysis of culturology as an episystem. Culturology is regarded not as a “pure” academic discipline, but as an integrative project that combines elements of academic knowledge with ideologies. The paper aims to substantiate the internal structure of the culturology based on the combination of social and philosophical traditions. Representatives of cultural elites who embody a social science or worldview approaches are, in one way or another, influenced by the ideologies of the modernity (traditionalism, Marxism) and the postmodernity (neoliberalism). The scientific value of the study is that it proposes a semiotic model of culturology based on structuralism — a triadic structure consisting of theoretical, applied and practical cultural studies according to the three elements of the symbolic order (archetypes, meanings, forms). An attempt was made to conceptualize the cultural method, in which the structural analysis of cultural forms occurs as a movement from diachrony to synchrony, from the dynamic to the static principle of designation. This method is intended to bridge the gaps in the professional identity of cultural theory experts facing difficulties in critical ways of responding to the challenges of the world and cultural practitioners who are at risk of being transformed into carriers of the political economy's service function.

Keywords: semiotic analysis, episystem, structuralism, symbolic order, diachrony, synchrony.